

TEORIE.

POSTTEORIE

Faptul că nu mai există „teorie literară” autonomă față de „teorie” e patent de zeci de ani. Pentru ca, însă, teoria să vireze, dinspre textpeste text, spre lume, a fost nevoie de un travaliu de doliu după Revoluția ratată de fiecare dată. Post-teoria este o teorie fără escathon – sau, în varianta ei strict antropocenică, o teorie care și-a mutat escathonul de pe verticala redempțiunii pe orizontala sustenabilității.

E probabil că procesul a avut parte de cronologii și temporalități diferite. În Europa de Est, el pare să devină vizibil chiar odată cu stalinizarea (cel puțin pentru unii). În State, poate și în UK, se poate ca ideea revoluției să fi fost una minoră și, poate, proiectată altfel decât ca moment escatologic mondial. În Franța, scriitoarea Annie Ernaux mărturisește în „Les Années”: „Le «goulag», apporté par Soljenitsyne, accueilli comme la révélation, semait la confusion et ternissait l’horizon de la Révolution.”

Ceea ce mi se pare că poate fi numit discurs post-teoretic, astăzi, apare ca o reacție la utopii pe care teoria (literară, para-literară) le-a desfășurat în legătură uneori explicită cu ideea unei revoluții. Spectrul revoluției a planat mereu deasupra Europei – și a inteligenței ei continentale – de la începutul secolului și până după 1968. A început să se transforme în anii 70 când, din ideea de revoluție progresistă a rămas vie numai dimensiunea eliberatoare. Metanarațiunea emancipatoare s-a deșirat în fire tot mai subțiri, dar nu lipsite de rezistență. Răsturnarea *smooth* și *light* a regimurilor comuniste (cu excepția României) n-a însemnat nimic în termenii în care se formulase ideea de revoluție de-a lungul deceniilor anterioare.

SCHIȚĂ PENTRU O ISTORIE A REFUZULUI TEORIEI ÎN ROMÂNIA

Spuneam că, în țările din Est, stalinismul a dat o lovitură puternică apetitului (uneori mimetic) pentru teorie ca prolegomene ale revoluției. Ceea ce se numise anterior teorie literară fusese cu totul altceva. În cărțile umaniștilor și romaniștilor care se ocupau de retorica literară a literaturii moderne, teoria însemna în primul rând poetică. Era vorba despre un aristotelism adus la zi, o lucrare transnațională care a cunoscut rezultate de referință în Europa de

Est, America de Nord, dar nu numai. Nu putem vorbi însă despre umanism literar fără să facem abstracție de o condiție politică și socială – de clasă, dacă vrem – burgheză. Or, criza de dezvoltare a capitalismului național, și războaiele pe care le-a declanșat, fac desuete valorile pe care acest discurs le purta. Mai ales ideea de puritate estetică apare lipsită de teme din clipa în care, la început intuitiv, apoi cu metodă, relația dintre literatură și Rău devine una insolubilă și poate definitorie pentru ceea ce este literatura modernă.

Ceea ce însă se întâmplă, în Europa de Est, după 1945, schimbă datele unei evoluții până atunci – de la Atlantic la Marea Neagră și Marea Nordului – omogene. O anumită revoluție, una material-istorică, care învinsese în Rusia, dar despre care se știa puțin până atunci în Occident, se extinde la Vest. Toate formele de artă care chemau, anticipau, conjurau revoluția, asistă la realizarea ei, fără ca această victorie să însemne victoria formelor revoluționare care-i compuneau portretul. În termenii latourieni, ai modernității văzută ca dublu proces, de purificare la suprafață și de hibridizare dedesubt, revoluția comunistă din Europa de Est reprezintă o modernitate de manual. Pe deasupra, purificare politică, ideologică, antropologică: un om nou, o ființă nouă ia locul omului vechi, sediu al tuturor păcatelor veniale și mortale formulate și instituționalizate până atunci în și prin capitalism. Pe dedesubt, oamenii cu păcatele lor, acum refulate, încercând să supraviețuiască, cu egoismul exacerb, fiecare pentru sine.

Teoria trăiește atunci un moment de cumpănă. Pe de o parte, contrastul politic dintre Est și Vest dezvoltă și critică occidentalismul culturilor din Europa de Est și denunță imperialismul ei. Inteligența românească se vede obligată să înlocuiască o bibliografie și modele pe care le adoptase – mai mult sau mai puțin critic și în durată – cu altele, importate la repezeală din Est. Lecturile din Marx erau de natură să ascutească spiritul critic, dar nu într-un regim stalinist. Din păcate, spiritul critic nu se putea exercita altfel decât în condiții de război; dezbaterile de idei opuneau grupuri dotate cu arme de foc. În condiții de violență, practica teoriei ca discurs explicit de putere, hipermoralizant și punitiv – dacă vorbim despre realismul socialist, de pildă, ca despre o teorie literară, și de ce n-am face-o? – e

percepută drept pedeapsă. Nimeni nu poate supune pe nimeni la spirit critic. Trauma covârșește spiritul critic.

Tocmai de aceea, odată războiul încheiat, spre mijlocul anilor 1960, inteligența din România are motive să devină încă și mai conservatoare decât fusese înainte de război. Și mai euro-occidentalistă, în același timp. Practica teoriei ca discurs revoluționar – în toi, mai ales în Franța, dar și în Italia și, curând, în alte registre, în State – o lasă îndeobște indiferentă când nu-i provoacă reacții redhibitorii. Dar nu sunt singurele reacții. Dezghețul parțial din anii 60 generează o oarecare efervescență care contribuie la importuri, limitate, de *French Theory*. Rămâne patentă reacția în general ostilă la structuralism și alte diferite avangardisme, mai ales dacă o punem în contrast cu primirea călduroasă de care au parte discursuri critice post-romantice, umaniste, cum e cel al Școlii de la Geneva.

Momentul postmodern românesc apare astăzi ca o întâlnire improbabilă între două figuri literare și estetice care, în Occident, se opuneau: experimentalismul/post-structuralismul francez, revoluționar, și postmodernismul american, liberal, consumerist, post-istoric (până în 2001 cel puțin). Nici până astăzi nu există în România o receptare a acestui moment în eterogenitatea care-l caracterizează. E drept că, așa eterogen cum se manifestă în România, acest post/modernism devine conștient de nevoia recuplării teoriei la material, la lume. De acord cu asta – doar că, de aici la rezultate, distanța e greu de străbătut. Debutul acestui moment e grevat de cenzură, astfel că, referitor la literatura română, discursul postmodern/ist care putea să apară în revistele și cărțile din țară nu avea cum să pună sub semnul întrebării partajul instituționalizat dintre referința literară/estetică și referința mundană/ideologică/materială. Sigur, esopismul funcționa în literatură, dar mai puțin în discursul de escortă, critic și teoretic, acolo unde recenziile și rezumatele (uneori și traducerile) unor texte străine nu erau răsădite în humusul autohton, ci expuse în ambalajul original, într-o vitrină abstractă. Continuarea momentului postmodern în anii 1990 este grav afectată de o repolitizare entuziastă și naivă, astfel că ceea ce ar fi putut fi un post-structuralism românesc nu s-a constituit niciodată. Dacă teoria n-a fost posibilă în timpul realismului socialist altfel decât ca discurs impus (cu mici variațiuni, nu vreau să le ocultez), dacă ea fost oarecum mimată apoi, de-a lungul unor decenii în care „reacțiunea” s-a întâlnit cu gesturi de degustare a teoriei occidentale, ea nu s-a putut impune nici imediat după 1990, una dintre cele mai a-critice perioade ale culturii române.

TEORIE ȘI POST-TEORIE, ASTĂZI

Ajung acum la momentul cel mai recent, cel la care se referă discuția dintre Christian Moraru și Mihai Iovănel în numărul 1/2022, paginile 20-25, din revista „Euphorion”. Există aici o sumedenie de remarci și termeni care cer dezbateri, dar aș vrea în rândurile acestea să mă mulțumesc să lămuresc cum poate fi articulat, în România, binomul teorie/post-teorie.

În primul rând, nu cred că putem vorbi despre un moment post-teorie atâta vreme cât nu a existat unul teoretic. La fel ca în cazul postmodernismului „românesc”, modernist și postmodernist laolaltă, traversăm acum un moment teoretic/postteoretic. De aceea, înapoierea discursului criticii literare românești „mainstream” trebuie măsurată cu o privire mai amplă, una care să pornească dinspre refuzul sau imposibilitatea teoriei. Dincolo de menținerea privilegiilor unora sau altora, s-a produs în România ultimelor două decenii o reorganizare din temelii a câmpului literar. Dacă acesta includea studiile literare, până după anii 2000 – probabil că până la criza din 2009 – astăzi, o face tot mai puțin în ultimul deceniu. Schimbarea e remarcată de Christian Moraru și de Mihai Iovănel, dar poate subestimată. Sigur, sistemul universitar românesc e departe de un randament în ordinea cercetării comparabil cu al altor instituții din Vest, dar el s-a reformat și continuă să o facă; pe de altă parte, există o diasporă tot mai mare a cercetătorilor plecați din România, ca și o cercetare internațională pe care o putem boteza *Romanian Studies*. Despre literatura română apar texte în limba română, dar și în engleză (mai ales), cu circulație transnațională. De aceea, dacă ne referim la „cultura critică” din România, în parcursul ei central, vizibil – *mainstream* – pentru a-i acuza trăsăturile flaccide, mă tem că vorbim despre trecut. *Nu există, în acest moment, o critică literară mainstream*. Discurs critic de tip jurnalistic (care se restrânge – în raport cu corpusuri literare – și se extinde totodată asupra altor practici sociale și artistice), discursul critic universitar, tot mai bine conectat la piața transnațională de idei, concepte și argumente sunt tot mai rupte unul de altul. Putem conveni că asistăm la o resurgență a „teoriei”, nu doar în studiile literare – academice – evidentă din interior, dar desigur că mai puțin vizibilă dacă o privim dinspre privirea cititorului de reviste literare. Deși acestea există, nu doar că s-au împutinat, dar și-au scăzut drastic tirajul, astfel încât mi se pare anacronic să vorbim despre aceste reviste ca despre depozitare și vitrinele unei critici „mainstream”.

Există totuși semnele intrării într-un moment „post-teoretic”, chiar și în România. Cercetarea literară nu se mai mulțumește cu lectura critică a unui canon literar și cu completarea lui, ci încearcă să introducă și să impună în studiile literare mize care vin fie dinspre studiile culturale – în sens larg – sau gândire ecologică. Sigur că, într-o cultură tarată de regimul comunist/ceaușist și de efectele

sale, asocierea în anacronism a ideii imuabilității valorii estetice cu tiradele anticomuniste se explică.

Vorbim aici despre un spectru mai larg de discurs critic – conservator în general – generat structural, care apare anacronic în condițiile schimbărilor structurale produse la sfârșitul anilor 2000. Ostracizat, un termen ca „marxism” (și alții asociați) nu putea să nu revină pe scena literară cu totul altfel decât o făcuse în anii 60. De acord, avem nevoie de instrumentar critic. Post-teoria are însă de-a face mai ales cu extinderea domeniului literar și cu ancheta de teren. Aici există pionieri – mă gândesc repede la debutul studiilor vizuale din anii 1990 – care însă nu au avut continuitate și care nu par să fi reflectat asumat la o condiție critică „post-teoretică”. Umanitățile digitale se înscriu și ele în paradigma aceasta, chiar dacă, în materie de rezultate critice (și nu practice) se află încă la început.

Post-teoria încearcă să transforme cercetarea literară într-o antropologie, să o distribuie în anchete de teren și să nu scape pe cât posibil din vedere critica propriilor presupoziii, în felul în care acestea se articulează, ca argumente și demonstrații, cu practica și metodele ei. Ea nu singularizează, ci pune literatura la comun cu alte practici de creație, de invenție și explorare a lumii. Nu în ultimul rând, ea pune în chestiune tot ceea ce a dus la autonomizarea și închiderea nu doar estetică a literaturii, ci chiar poetică. Pentru că *literatura însăși se transformă ca obiect*, și nu numai pentru că o tratăm ca pe un input imens – în critica cantitativă – din care încercăm să extragem sens (așa cum sfătuia Barthes, dar fără să-și închipuie vreodată un astfel de obiect), ci mai ales ca formă și material. Literatura, azi, nu mai înseamnă ceea ce știam că înseamnă în urmă cu trei decenii, și nu doar pentru că includem în obiect texte „de consum”, ci toate practicile care mobilizează limbaj verbal, în fel de fel de configurații și pe felurite suporturi.

Juisanța poziției de avangardă, progresistă – una teoretică, poate, dar mai ales politică și lexicală – trebuie depășită. Pentru că, supraexpusă, ea însăși se poate închide. Se închide în primul rând ca afect, dar se poate închide ca joc de putere. Meritul ei actual – poate esențial – este acela că afectele pe care le degajă îi atrage pe viitorii cercetători. Portretul unor lideri ai criticii literare românești ca *zombies mainstream* respiră un pathos (există pathos și în ironie) care face ca studiile literare să fie percepute nu doar ca o practică academică standard, ci și ca un soi de trăire pleneră – un angajament existențial. De acord – numai că o moarte adevărată e mereu un ceva care scapă oricărei evenimentialități. Ethosul criticii literare românești mainstream din anii 70-2000 s-a evaporat. Scenografia crimei poate masca pentru o perioadă decorul fără însușiri al morții „naturale” – dar miza s-a mutat aici: între „critică” și „post-critică”, între „teorie” și „post-teorie”, printr-o reîncadrare instituțională și geoculturală care șterge întreg designul anterior. Acesta din urmă se va pierde și va trebui reconstruit, cândva, istoriografic, pe scenele memoriei.

